

RISØR KOMMUNE

HANDLINGSPLAN MOT VOLD I NÆRE RELASJONER 2015-2020

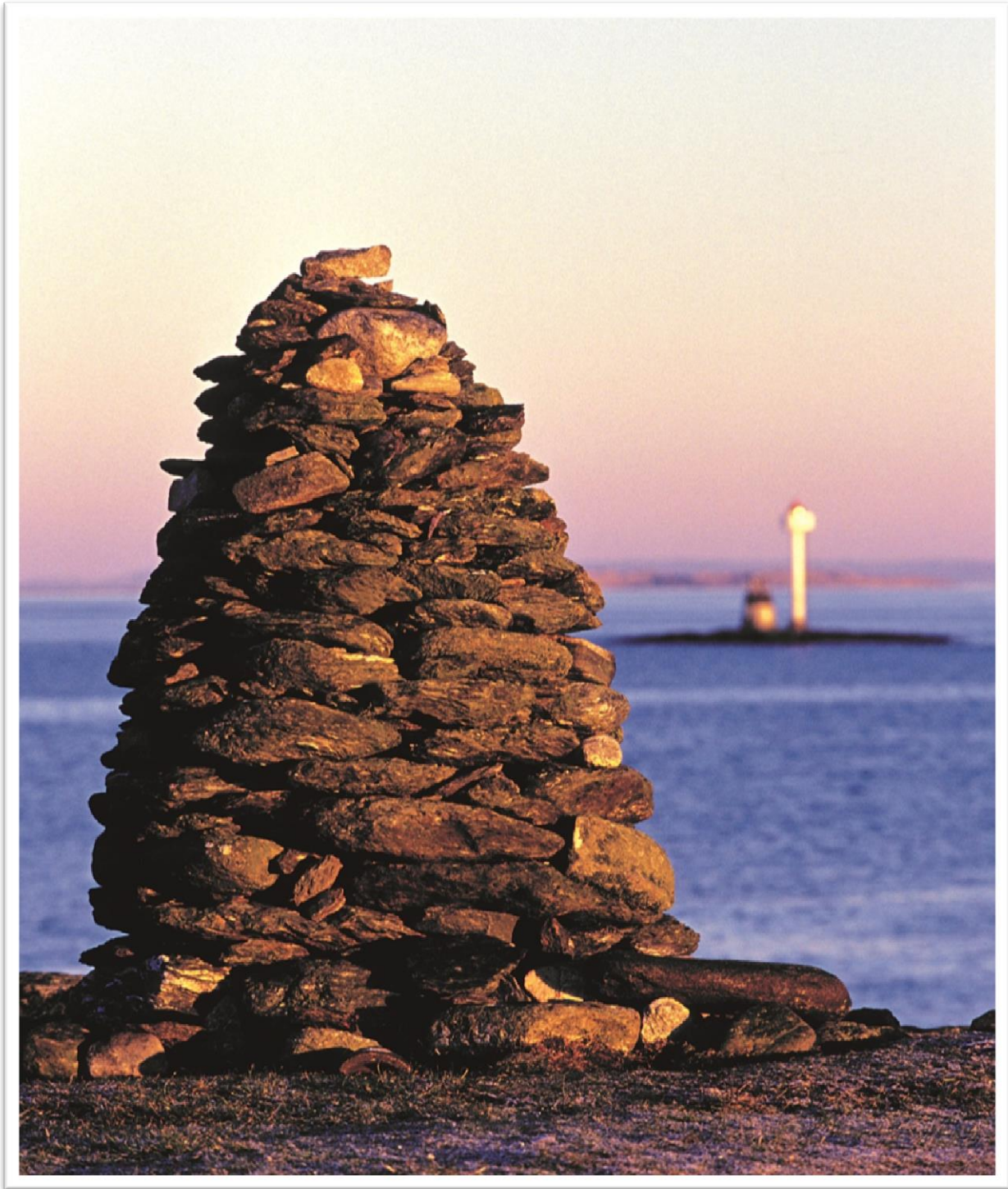

Foto: Rune Nylund Larsen

VEDTATT AV RISØR BYSTYRE 27. AUGUST 2015, POLITISK SAK 102/15, ARKIVSAK 2013/359

Vi skal vokse

- gjennom kunnskap, regional utvikling og attraktivitet

INNHOOLD

1) Vedtak	3
2) Sammendrag	4
3) Innledning	5
4) Planprosessen	6
5) Målsetting for Risør kommune	7
5.1 Hovedmål	7
5.2 Delmål	7
6) Formål og hensikt med planen	8
7) Definisjoner	9
8) Målgrupper og situasjonsbeskrivelse	10
8.1 Barn og unge	10
8.2 Kvinner	11
8.3 Menn	12
8.4 Eldre	12
9) Sammenheng mellom vold i hjemmet og rus	14
10) Nasjonale og regionale føringer	15
10.1 Nasjonale føringer	15
10.2 Regionale føringer	15
10.3 Lokale planer	16
11) Tiltaksplan	17
11.1 Eksisterende tiltak/ møtefora	17
11.2 Tiltak – Koordinering og organisering	19
11.3 Tiltak – Barn og unge	19
11.4 Tiltak - Voksne	20
11.5 Tiltak - Eldre	20
12) Økonomi	21
13) Litteraturliste	22
13.1 Kilder	22
13.2 Annen relevant litteratur på området:	22
14) Vedlegg	23
14.1 Vedlegg 1: Samarbeidsavtale med Østre Agder krisesenter	23
14.2 Vedlegg 2: Rutine for krisesentertilbud	25

1) Vedtak

Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2015- 2020 ble behandlet i bystyret 27. august 2015 (PS 102/15) med følgende enstemmige vedtak:

*Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2015- 2020 vedtas.
Tiltak implementeres fortløpende via virksomhetsplanene.*

2) Sammendrag

I Regjeringens handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2014-2017 “Et liv uten vold” oppfordres kommunene til å utarbeide kommunale handlingsplaner mot vold i nære relasjoner.

Vold påfører betydelig lidelse, og de helsemessige konsekvensene kan være omfattende og potensielt livstruende. I tillegg til de store konsekvensene for den enkelte, har vold også store samfunnsøkonomiske kostnader.

I stortingsmelding nr. 26 (2014-2015) “Fremtidens primærhelsetjeneste – nærhet og helhet” fremgår det at Regjeringen vil forsterke arbeidet for å utvikle tjenestene innenfor vold i nære relasjoner, tydeliggjøre ansvar i lov, øke kompetansen og gjøre de kommunale helse- og omsorgstjenestene bedre i stand til å avdekke og bekjempe overgrep.

Risør kommunes handlingsplan har en helhetlig tenkning omkring vold i nære relasjoner. Planen beskriver 4 målgrupper: barn og unge, kvinner, menn og eldre.

På lik linje med andre kommuner kom det også gjennom kartleggingssamtaler i Risør frem at det er stor avstand mellom hva tjenestene fanger opp eller har kjennskap til av voldsrelaterede saker, og det omfanget som statistikken beskriver.

Risør kommune skal ha tiltak for å forebygger, avdekke og følger opp. Forebygge gjennom tiltak som foreldreveiledningsprogram som ICDP (International Child Development Programme) og PMTO (Parent Management Training), undervisning i skole og samtale med foreldre. Avdekking gjennom økt fokus, kompetanseheving, etablering av tverrfaglig ressursgruppe, og oppfølging gjennom rutiner og internkontroll, samt samarbeid med regionale tilbud som Krisesenter, Familievernkontor og Alternativ til vold.

Planen må sees på som en igangsettelse av en prosess for å øke bevisstheten og kompetansen rundt temaet. Gjennom hevet kompetanse, og at tjenestene får mer erfaring innenfor feltet, vil en antakelig avdekke flere behov som bør resultere i andre type tiltak enn de som er skissert i tiltakslisten.

Ansvar for implementering og igangsetting av tiltak er lagt til Koordinerende enhet (KE) og SLT-koordinator og de ulike driftsorganisasjonene via virksomhetsplanene.

3) Innledning

Vold i nære relasjoner har et betydelig omfang og forekommer i alle sosiale lag, og er et alvorlig samfunnsproblem både ut fra et kriminalitets-, helse-, likestillings- og oppvekstperspektiv. Vold påfører betydelig lidelse, og de helsemessige konsekvensene kan være omfattende og potensielt livstruende. I tillegg til de store konsekvensene for den enkelte, har vold også store samfunnsøkonomiske kostnader.

I Regjeringens handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2014-2017 “Et liv uten vold” oppfordres kommunene til å utarbeide kommunale handlingsplaner mot vold i nære relasjoner. Det er en prioritert oppgave for regjeringen å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner gjennom å arbeide for et tryggere, mer rettferdig og mer likestilt samfunn. Vold i nære relasjoner er straffbare handlinger i strid med norsk lov og grunnleggende menneskerettigheter. Dette gjelder også vold som anvendes med hensikt å oppdra barn.

Denne planen har en helhetlig tenkning omkring vold i nære relasjoner. Både voldsutsatt og voldsutøver vil være målgruppe for planen. De voldsutsatte er ingen ensartet gruppe, ei heller voldsutøveren. Vi finner dem i alle aldre, uavhengig av kjønn, seksuell legning, funksjonsevne og sosial status. Planen vil samtidig ha et spesielt fokus på forebygging og barns situasjon. Dette gjenspeiles i særlig grad gjennom tiltakene. Barns signal må fanges opp, og vi må ha et hjelpetilbud som sikrer barna nødvendig hjelp og trygghet.

Ansvar for implementering og igangsetting av tiltak er lagt til Koordinerende enhet (KE) og SLT-koordinator.

4) Planprosessen

Det er angitt i kommunens planstrategi at det skal utarbeides en handlingsplan mot vold i nære relasjoner. Helse og omsorgskomiteen fattet den 5.februar 2015 vedtak om å igangsette arbeidet.

Kommunestyret skal ha planen lagt fram for endelig godkjenning.

Helse og omsorgskomiteen har vært styringsgruppe i planarbeidet. Det ble nedsatt en arbeidsgruppe bestående av kommunalsjef for helse og omsorg, kommunalsjef for barnehage, skole og voksenopplæring og SLT-koordinator. SLT-koordinator har sammen med arbeidsgruppa hatt ansvar for planprosessen, og har utarbeidet plandokumentet.

Tjenestene som har bidratt inn i planarbeidet er: helsestasjonen, barnehage, skole, barneverntjenesten, bosetting av enslige mindreårige flyktninger, NAV, psykisk helse, hjemmetjenesten, politi, fastlege, tannlege, innvanderrepresentant, veiledningssenteret for pårørende, regionalt ressurscenter om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging (RVTS) og Alternativ til vold (ATV).

Involvering fra kommunens ulike tjenester har bidratt til en første kartlegging i forhold til vold i nære relasjoner. Kartleggingen viser at det er stor avstand mellom hva tjenestene avdekker eller har kjennskap til, og det omfanget statistikken viser. Tjenesteutøverne opplever temaet som utfordrende, og gir uttrykk for behov for kompetanseheving innenfor feltet.

Helse og omsorgskomiteens bestilling av handlingsplan mot vold i nære relasjoner ble gitt med en kort tidsfrist for ferdigstilling av planen. Det hadde i utgangspunktet vært ønskelig å komme noe lenger i forhold til kompetanseheving i tjenestene før det ble konkludert med tiltak. Planen må derfor sees på som en igangsettelse av en prosess for å øke bevisstheten og kompetansen rundt temaet. Erfaring fra andre kommuner tyder på at økt oppmerksomhet bidrar til at flere oppsøker hjelpeapparatet og politiet, samt bidrar til at ansatte i større utstrekning "ser" symptomene som bør vekke bekymring. Det kan tenkes at med økt kompetanse innenfor feltet, og gjennom at tjenestene får mer erfaring vil en avdekke flere behov som bør resultere i andre type tiltak enn de som er skissert i tiltaksoversikten.

5) Målsetting for Risør kommune

Risør kommune skal ha tjenester som **forebygger**, **avdekker** og **følger opp** de som er utsatt for vold i nære relasjoner. Innbyggerne i Risør skal ha enkel tilgang på informasjon om hjelpeapparat ved vold i nære relasjoner. Barn og sårbare mennesker som ikke selv kan si i fra om behov for hjelp, skal i størst mulig grad fanges opp av våre tjenester.

Regional plan for likestilling, inkludering og mangfold på Agder (LIM-planen) omtaler vold i nære relasjoner. Bystyret i Risør vedtok 24. september 2014 å støtte hovedmålene i LIM-planen og intensjonene i det brede likestillingsarbeidet på Agder. LIM-planens temamål om vold i nære relasjoner videreføres gjennom denne planen.

5.1 HOVEDMÅL

Nulltoleranse mot vold.

5.2 DELMÅL

- Forebygge vold i nære relasjoner gjennom tidlig innsats
- Heve kompetansen blant ansatte på å fange opp/avdekke vold
- Videreutvikle det tverrfaglige samarbeidet i voldsrelaterte saker
- Utvikle rutiner, som er kjent for alle ansatte, for hvordan håndtere sakene på en enhetlig måte.
- Gi ansatte og innbyggere i kommunen oversikt over relevante tjenester i hjelpeapparatet
- Gi informasjon til publikum gjennom kommunens hjemmeside og brosjyre med videre.

6) Formål og hensikt med planen

- Handlingsplanen skal medvirke til å sette vold i nære relasjoner på dagsorden, og skal samordne de ulike virksomhetsområdene sine bidrag og ansvarsområder.
- Intensjonen er å sikre at innbyggere i Risør kommune, som lever med vold, blir oppdaget så tidlig som mulig og får hjelp fra et samordnet tjenesteapparat.
- Det skal være enkelt for ansatte og innbyggere i kommunen å få oversikt over og kontakt med rett instans.

Dette skal sikres ved at ansatte i Risør kommune har god kompetanse om:

- Vold i nære relasjoner
- Hvordan oppdage at barn/unge/eldre blir utsatt for vold
- Hvordan håndtere uro/bekymring
- Konsekvenser for de voldsutsatte
- Hvordan samarbeide på tvers av enhetene

7) Definisjoner

7.1.1 Vold

Vold er enhver handling rettet mot en annen person, som gjennom at denne handlingen skader, smerter, skremmer eller krenker, får den andre personen til å gjøre noe mot sin vilje eller slutte å gjøre noe den vil¹.

7.1.2 Vold i nære relasjoner

Vold i nære relasjoner et standardisert begrep hvor overgriper og offer er knyttet til hverandre ved nære familiebånd eller på annen måte betyr mye for hverandre i hverdagen.

Vold i nære relasjoner omfatter:

- Fysisk vold (eks: slag, spark, bitt, kvelertak, holding, risting, vri armen, ørefik,...)
- Psykisk vold (eks: trusler, trakassering, kontrollerende atferd eller sjalusi)
- Seksuell vold (seksuell trakassering, voldtekt, incest)
- Materiell vold (eks: knuse eller trusler om å ødelegge gjenstander, slå i vegg/dør)
- Sosial vold (eks: begrense kontakten med venner, familie og naboer)
- Økonomisk vold (eks: kontroll over økonomiske ressurser)
- Latent vold (eks: offeret går på nåler, er på vakt og venter på volden)

7.1.3 Æresrelatert vold

I enkelte kulturer har familiemedlemmene felles ære, og omverdenens vurderinger er viktigere enn personen sin egen moral. Æresrelatert vold kan forstås som en måte å gjenopprette ære når familien sitt omdømme står i fare. Den æresrelaterte volden kan omfatte alt fra fysisk og psykisk vold til tvangsekteskap, kjønnslemlestelse, bortføring og drap.

---

¹ Isdal, Per 2000 Meningen med volden

8) Målgrupper og situasjonsbeskrivelse

8.1 BARN OG UNGE

Vold og overgrep er en del av mange barns hverdag og oppvekst. Barn som utsettes for vold og overgrep vil kunne preges av disse erfaringene resten av livet. Det er stor risiko for at barn som eksponeres for vold blir utrygge og får redusert helse og livskvalitet også i voksen alder.

Innen forskjellige kulturer gis begrepet vold forskjellig betydning. For noen vil ikke psykisk vold, dask og ørefik bli betraktet som vold. Å bryte ned begrepet til konkrete handlinger vil være avgjørende for å kunne kartlegge om et barn utsettes for krenkelser.

Nyere forskning tyder på at barn som utsettes for langvarig traumatisk stress kan påføres fysiologiske endringer i hjernen, som følge av stadige ”oversvømmelser” av stresshormoner. Voldsutsatte barn har forhøyet hvilepuls, de får ofte problemer med oppmerksomhet, uro og impuls kontroll som kan føre til dårlige skoleprestasjoner og dårlig sosial mestring.

Det er dokumentert at det kan være like skadelig for et barn å være vitne til vold som å bli utsatt for fysisk mishandling. Barn som ser mor bli slått lever med den samme redselen som om volden skulle ramme dem selv. Situasjonen påfører barnet et liv med angst, depresjon, aggresjon, skam og hemmeligholdelse. Volden er skjult for omgivelsene, men for mange barn blir den sentrum i livet deres.

“Krenka barn blir sjuke vaksne som igjen krenkar sine barn”

Sitat: Ingrid Heggli (leder for Statens barnehus i Ålesund)

Alt hjelpearbeid med barn som lever med vold i nære relasjoner innebærer vurdering av barns sikkerhet. Det er nødvendig å ha kunnskap og kompetanse om vold for å intervensere i barns liv på en måte som fremmer deres utvikling og ikke setter det i fare for mer eller alvorligere vold.

Situasjonsbeskrivelse

I 2007 kom Norges største omfangsundersøkelse fra NOVA om vold og overgrep mot barn og unge². Omkring 40 % av de barn som vokser opp som vitne til vold utvikler hjelpetrengende psykiske problemer i løpet av livet, mens 20% av barna selv blir voldsutøvere som voksne. En regner med at de fleste voldsutøvere selv har opplevd vold og overgrep i sin oppvekst. Hver 10. ungdom oppgav å ha sett eller hørt en av foreldrene bli utsatt for vold gjennom oppveksten. Undersøkelsen viste at 8% hadde opplevd grov vold fra minst en foresatt, og at 2 % hadde opplevd grov vold fra begge foreldrene.

Vold i familien er et langt mer utbredt fenomen enn en tidligere har vært klar over. I 2014 registrerte politiet i Agder 194 saker for mishandling i familieforhold jf. straffelovens § 219. Dette er en økning på 51 saker (35,4 prosent) siste år og nær en dobling siste fem år. I følge politimester Lindeberg er det et større fokus på vold i nære relasjoner, og en stadig bedre tverretattlig- og tverrfaglig innsats som har resultert i økningen. I mange av disse sakene er barn involvert og antallet dommeravhør har også økt kraftig de siste årene. I 2014 ble det gjennomført 242 avhør av barn i Barnehuset i Kristiansand, mot 159 i 2013, en økning på 52,2 prosent.

² Vold og overgrep bant barn og unge. En selvrapporteringsstudie blant avgangselever i videregående skole. NOVA 2007

Redd barna gav i 2013 ut rapporten *Tåler noen barn mer juling?* I rapporten fremgår det at det både fra faglig hold og fra minoritetsmiljøer har blitt hevdet at minoritetsbarn mottar et dårligere tilbud fra hjelpeapparatet enn etnisk norske barn, og at det går lenger tid før hjelpeapparatet anmelder disse sakene.

I Ungdata undersøkelsen som ble gjennomført i Risør høsten 2013, fikk ungdommene spørsmål om vold uten at det var spesifisert hvem som utøver volden. Undersøkelsen viser at ungdom har erfaringer både i forhold til å bli utsatt for trusler om vold, og fysisk vold.

I samtale med tjenestene i Risør kom det frem at de alle opplever det som vanskelig å se og fange opp barn som utsettes for vold. Barn er lojale overfor sine foreldre. Det er lettere å få tak i de sakene der det er søsken som utøver volden. Tjenestene sier selv at de har behov for kompetanseheving i forhold til å se sammenhenger og signaler på vold, og rutinebeskrivelser på hva de skal gjøre. Det fremkommer også at tjenestene opplever det som vanskelig å vurdere grenseoppgangen mellom taushetsplikt, opplysningsplikt og avvergesplikten. Når nå barne-TV setter fokus på temaet, er sjansen stor for at flere barn tør å si noe. Hjelpeapparatet må være beredt til å ta imot barn som uttrykker at de har vært utsatt for krenkende handlinger.

Barneverntjenesten i Risør har et nært samarbeid med politiet i saker som gjelder overgrep mot barn. Både barnevern og politi har et skjerpet fokus på barn som er vitne til vold.

Tiltak

Se tiltaksliste kapittel 11.1 punkt 1-7, 12,13,22 og kapittel 11.3.

8.2 KVINNER

Vold rammer kvinner i alle aldre, både unge og eldre. En side som kompliserer situasjonen er den tette sammenhengen mellom vold, hat og kjærlighet. Ikke sjelden legger voldsutøveren skyld over på kvinnen, og når dette skjer over tid, tror kvinnen til slutt at det er hennes feil. Dette, i tillegg til at det ofte oppstår et avhengighetsforhold, gjør det svært vanskelig for kvinnen å komme ut av situasjonen.

“Jeg savner ham hver dag. Ikke ett sekund har jeg ønsket ham tilbake”

sitat: Märtha Tikkanen

Situasjonsbeskrivelse

I 2005 gav norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) ut rapporten “Vold i parforhold – ulike perspektiver”. Denne slår fast at fysisk makt og vold i parforhold har betydelig omfang. Rapporten viser at nesten 10 % av kvinner over 15 år har vært utsatt for grov vold av nåværende eller tidligere kjæreste. (I denne rapporten blir grov vold definert som kvelertak, bruk av våpen eller banket offerets hode mot gulv eller gjenstand.) Vold og trusler i ett eller flere svangerskap ble oppgitt av 4 % av alle kvinner som hadde vært gravide.

I samtale med tjenesteutøvere i Risør kommer det frem at kvinnene i hovedsak har kommet seg ut av forholdet før de velger å søke hjelp. I noen enkelttilfeller blir lege/legevakt involvert i den akutte situasjonen på grunn av skadene som offeret er påført. Legene er oppmerksomme på unaturlige skader, da skadene ofte gis en annen forklaring.

Politiet har tatt i bruk risikoverktøyet SARA (Spousal Assault Risk Assessment) som skal benyttes i alle saker vedrørende vold i nære relasjoner i parforhold. Verktøyet vurderer risikonivået for fremtidig vold

og hvor alvorlig volden kan bli. Det er oppnevnt to kontaktpersoner i Arendal som skal følge opp alle sakene i Aust Agder.

Østre Agder krisesenter er lokalisert i Arendal. I løpet av 2013 overnattet 70 kvinner, 51 barn og 4 menn på krisesenteret med til sammen 3814 overnattingsdøgn.

Tiltak

Se tiltaksliste kapittel 11.1 punkt 1,2,4,8,9,14,20,22,23 og kapittel 11.4.

8.3 MENN

Forskning om vold i nære relasjoner viser at voldsutøveren oftest er mann, og at den voldsutsatte oftest er barn eller kvinne. Men menn blir også utsatt for vold av sine partnere. I desember 2010 gav Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (heretter NKVTS) ut rapporten “Vold mot menn i nære relasjoner - Kunnskaps gjennomgang og rapport fra et pilotprosjekt.

Situasjonsbeskrivelse

NKVTS (2010) sin gjennomgang av saker ved kontoret for voldsoffererstatning viser et høyt tall av saker der menn ikke var utsatt for vold av partner, men av andre personer de har et tillitsforhold til. Dette kunne være kamerater, annen familie, naboer eller kollegaer. Mennene er i følge rapporten utsatt for mye psykisk vold. Denne kommer til uttrykk gjennom ulike former for trakassering, trusler og nedverdiggende og ydmykende adferd. Det virker som om konsekvensene for menn som blir utsatt for vold i nære relasjoner samsvarer med de som kvinner erfarer. En tilleggsproblematikk for menn er at volden også rammer deres maskulinitet og gjennom den også deres selvfølelse. Det kan virke som om menn sin kjønnsidentitet representerer et hinder for å avsløre vold og erkjenne behov for hjelp. Av samme grunn kan det også tenkes at menn underrapporterer.

NIBR-rapporten³ viser at vel 2 % av alle menn i Norge har vært utsatt for grov vold av nåværende eller tidligere kjæreste.

Tiltak

Se tiltaksliste kapittel 11.1 punkt 1,2,4,8,9,14,20-23 og kapittel 11.4.

8.4 ELDRE

Også eldre utsettes for vold i fra personer som står dem nær. Det være seg ektefelle, barn, barnebarn, slektninger, hjelpepersonell eller andre som den eldre er avhengig av.

Sykdom og omsorgsbyrde kan være en medvirkende årsak til at konflikter oppstår. Aldersdemens kan føre til at den syke blir både verbalt og fysisk aggressiv mot sine nærmeste. Vold og mishandling, sjalusi og andre ekteskapskonflikter forekommer også blant eldre par. I noen tilfeller blir slike problemer forverret i tilknytning til pensjonering, sykdom, omsorgsavhengighet eller andre livsforandringer forbundet med høy alder.

De fleste forbinder overgrep med fysisk vold, men verbal utskjelling kan være like destruktivt, opprivende og skadelig som fysiske overgrep. Psykiske overgrep kan være kombinert med økonomiske,

---

³ Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBIR) 2005 “Vold i parforhold – ulike perspektiver”.

fysiske eller seksuelle overgrep. Omsorgssvikt og mangel på hjelp er også overgrep. Trusler og engstelse for hva som kan komme til å hende med en kan også være overgrep.

Situasjonsbeskrivelse

I Norge har vi ingen undersøkelser som med sikkerhet kan si hvor mange eldre som utsettes for vold og overgrep. Den eldste delen av befolkningen er enten ikke omfattet av de ulike befolkningsundersøkelsene, eller de er sterkt underrepresentert blant respondentene. Men med utgangspunkt i utenlandske undersøkelser kan vi likevel anslå at 2 – 4% av befolkningen over 65 år som bor i private husholdninger utsettes for en eller flere typer overgrep. Når tallene overføres til Norge, utgjør det ca 23 000 personer på landsbasis⁴. I Risør vil det utgjøre mellom 25 og 50 personer.

De hjemmebaserte tjenestene (hjemmesykepleie/hjemmehjelp) har en viktig rolle i forhold til å se, høre og reagere dersom de ser tegn til at overgrep skjer i hjemmene der de er inne med tjenester. Utfordringene knyttet til den fysiske volden melder seg hovedsakelig i de hjemmene der en eller begge av ektefellene blir syke/demente. Hjemmetjenesten i Risør sier at de i liten grad ser tegn til fysisk vold, ut over hardhendthet i forbindelse med stell og hjelp, men ser mer av den økonomiske volden som tyveri av penger, verdisaker og medisiner, utpressing, få den eldre til å skrive under på papirer, “lån” av penger, og overbetaling av barn og barnebarn som gjør tjenester for den eldre. Det er sjelden de eldre vil anmelde sitt eget barn. Den krenkede er ikke først og fremst ute etter å straffe utøveren, men å få det godt og trykt. Hjemmetjenesten uttrykker behov for kompetanseheving innenfor feltet.

Tiltak

Se tiltaksliste kapittel 11.1 punkt 14-23 og kapittel 11.5.

---

⁴ Senter for omsorgsforskning. Vold i nære relasjoner. *Kommunale tiltak for å hjelpe eldre som utsettes for overgrep – med fokus på hjemmetjenestenes pasienter*. Astrid Sandemoe og Marit Skraastad 2013

9) Sammenheng mellom vold i hjemmet og rus

En rekke studier viser entydig en positiv sammenheng mellom alkoholkonsum og vold i parforhold. Høyt konsum øker risikoen for vold. I en norsk oppfølgingsstudie av unge voksne fant Pape⁵ at vold mellom ektefeller/partnere forekom hyppigere blant dem med et høyt alkoholinntak. Det er også studier som viser at episoder med alkoholberuselse øker risikoen for partnervold og for at volden medfører skade. Barn i familier hvor foreldre har et alkoholmisbruk eller er hyppig beruset, blir oftere utsatt for vold enn andre. En litteraturoversikt over studier av alkoholkonsum og vold og overgrep i parforhold viser at mellom en fjerdedel og halvparten av voldstilfellene i hjemmet er alkoholrelaterte, dvs. at utøver, offer eller begge parter var alkoholpåvirket⁶.

---

⁵ Pape, H. 2003. Vold og Krenkelser i unge menneskers parforhold. Tidsskrift for den norske legeforening.

⁶ SIRUS.no > Faktaark > Alkohol > Rusmiddelbruk og vold

10) Nasjonale og regionale føringer

10.1 NASJONALE FØRINGER

- Regjeringens handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2014-2017 “Et liv uten vold” legger til grunn en forståelse av vold i nære relasjoner som krever tverrfaglig innsats, med behov for både kriminalpolitiske, likestillingspolitiske, sosialpolitiske og helsepolitiske virkemidler for å bekjempe vold i nære relasjoner.
- I stortingsmelding nr. 26 (2014-2015) “Fremtidens primærhelsetjeneste – nærhet og helhet” fremgår det at Regjeringen vil forsterke arbeidet for å utvikle tjenestene innenfor vold i nære relasjoner, tydeliggjøre ansvar i lov, øke kompetansen og gjøre de kommunale helse- og omsorgstjenestene, inkludert fastleger og legevakt, bedre i stand til å avdekke og bekjempe slike overgrep.
- Offentlig ansatte har etter bestemmelsene i barnevernloven meldeplikt til barnevernet når det er grunn til å tro at barnet blir mishandlet eller utsatt for alvorlig omsorgssvikt. Denne bestemmelsen er også spesielt angitt i andre særlover, for eksempel opplæringsloven, barnehageloven, lov om psykisk helsevern, lov om sykehus, lov om helsetjenester i kommunene, straffeprosessloven.

Kommunens ansatte har som alle andre plikt til å anmelde eller avverge visse alvorlige forbrytelser, jfr. Straffeloven. Bestemmelsen omfatter blant annet seksuelle overgrep og grov legemsbeskadigelse.

- [Forebygging og bekjempelse av vold i nære relasjoner. Det handler om å leve. Stortingsmelding 15 \(2012-2013\)](#)
- [NOU 2008:4 Fra ord til handling - bekjempelse av voldtekt krever handling](#)
- [NOU 2003:31 Retten til et liv uten vold. Menns vold mot kvinner i nære relasjoner.](#)
- [Barndommen kommer ikke av seg selv. Strategi mot vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom \(2014-2017\)](#)
- [Handlingsplan mot voldtekt 2012-2014](#)
- [Sammen mot menneskehandel. Regjeringens handlingsplan mot menneskehandel 2011–2014](#)
- [Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet \(2013-2016\)](#)

10.2 REGIONALE FØRINGER

- Regionplan Agder 2020 *Det gode liv – Agder for alle* har blant annet satt som mål at Agder ikke lenger skal skille seg negativt ut på levekårsindeksen og likestillingsindeksen.
- Regional plan for likestilling, inkludering og mangfold på Agder 2015–2027 (LIM-planen). Vern mot trakassering og vold er et av hovedtemaene i LIM-planen. Innbyggernes rett til liv uten trakassering og vold er helt avgjørende for å bedre likestillingen og folkehelsen på Agder. LIM planens mål: Det er nulltoleranse mot vold. Forebygging og avdekking av vold i nære relasjoner prioriteres politisk og økonomisk i regionen som helhet og i den enkelte kommune, og Vold både i nære relasjoner og hatvold, forebygges gjennom tidlig innsats, foreldreveiledning, bygging av gode relasjoner og fokus på menneskesyn og respekt.
- Felles plan for folkehelse og levekår i Agder – God helse og livskvalitet for alle i Agder 2010-2013. Hovedmål for tema levekår : Det skal gjøres en målrettet innsats for å bedre helsetilstand og levekår i befolkningen. Agder skal oppnå bedre verdier og målinger av levekår og likestilling.

10.3 LOKALE PLANER

- I kommuneplan 2014-2025 er fokus på folkehelse og levekår et gjennomgripende tema, som bør sees i sammenheng med vold i nære relasjoner.
- Oppvekstplan er under bearbeidelse og vil ferdigstilles i løpet av høsten 2015

Kommunen har flere planer/utredninger som er aktuelle i forbindelse med vold i nære relasjoner.

- Boligutredning ("Utredning om kommunale boliger") 2014
- Opptrappingsplan for psykisk helse 2007-2010
- Omsorgsplan 2010 - 2020
- Rusmiddelpolitisk handlingsplan 2010-2016
- Tidlig innsats i lærende fellesskaper 0-6 år (TILF) 2015 – 2019
- Tiltaksplan for bedre levekår

En må vurdere om vold i nære relasjoner skal ha et sterkere fokus ved rullering av disse planene.

11) Tiltaksplan

11.1 EKSISTERENDE TILTAK/ MØTEFORA

Tiltak Nr.	Tiltak	Beskrivelse	Ansvar/ Tjenesteyter
1	ICDP International Child Development programme - flyktning	Gruppebasert forebyggingsprogram for å bidra til å styrke samspillet mellom foreldre og barn, og forebygge utvikling av vansker på et senere stadium.	NAV/ Helse
2	ICDP International Child Development programme - helsestasjon	Program for foreldreveiledning: Sammen foreldre barn (0-4 år). Fast tema for konsultasjonene på helsestasjon. Et forebyggende program for å fremme barns psykososiale utvikling. Programmet bidrar til å styrker samspillet mellom foreldre og barn, og forebygge utvikling av vansker på et senere stadium.	Helse
3	TILF Tidlig innsats i lærende fellesskaper	Systematisk arbeid på individ- og systemnivå i barnehager for å sikre et godt tilrettelagt barnehagetilbud, og tilby bistand til barn i en tidlig fase av en mulig utvikling av vansker.	Barnehage
4	PMTO foreldrerådgivning Parent management Training Oregon	En korttidsintervensjon ved begynnende samspillsvansker i familier med barn i alderen 3-12 år. Det legges vekt på gode beskjeder, hvordan ros og oppmuntring fremmer samarbeid, måter å grensesette på, og hvordan utøve godt tilsyn med barna.	Helse
5	Ressursteam for barnehage	Felles tverrfaglig drøftingsfora for alle barnehagene.	Barnehage
6	Ressursteam på barneskolene	Tverrfaglig drøftingsfora på den enkelte barneskole.	Barne- skolene
7	Ressursteam på ungdomsskolen	Tverrfaglig drøftingsfora	Ungd. skolen
8	Helsedag -voksenopplæringen (VIRK)	Årlig undervisningsdag om tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og psykisk helse.	VIRK
9	Tilstedeværelse/ samtaleoppfølging for elever på VIRK	Ungdomskontakt i psykisk helse er til stede på skolen en dag i uken for samtaleoppfølging. Lavterskeltilbud. Ikke nødvendig å bestille tid.	Psykisk helse
10	Dialogmøte med familiefokus	2 møter pr. år. Kompetanseheving gjennom foredrag og dialog. Tilbys alle tjenester som har sin virksomhet rettet mot barn, samt Psykisk helse og NAV	NAV/ SLT-koord.

11	Samhandlingshåndboka	Kontinuerlig rutine/tjenesteutvikling	KE
12	Skolehelsetjenesten	Til stede på barneskolene 1 dag pr uke. På ungdomsskolen 2 dager pr. uke og på VGS 2 dager pr. uke. Lavterskeltilbud. Ikke nødvendig å bestille time.	Helse
13	Tilstedeværelse av psykiatrisk sykepleier på VGS	Psykiatrisk sykepleier er tilstede på VGS 1 dag pr. uke. Lavterskeltilbud. Ikke nødvendig å bestille time.	Psykisk helse
14	Bearbeidelse av voldsopplevelser i nære relasjoner	Gjennom søknad om kommunale helse- og omsorgstjenester (ligger på kommunens hjemmeside) kan det søkes om samtaleoppfølging.	Psykisk helse
15	Avlastningsplasser for eldre	http://www.risor.kommune.no/tjenester-a-a/omsorg-trygd-og-sosiale-tjenester/avlastning-og-stotte/avlastningsbolig/	Enhetsleder for omsorg
16	Dagsenter	Dagsentertilbud til hjemmeboende eldre.	Enhetsleder for omsorg
17	Hjemmehjelp	http://www.risor.kommune.no/tjenester-a-a/omsorg-trygd-og-sosiale-tjenester/omsorgstjenester/hjemmehjelp/	Enhetsleder for omsorg
18	Økonomisk verge	Søknad om oppnevning av økonomisk verge sendes Fylkesmannen	Fylkesmannen i Aust Agder
19	Mulighet for oppbevaring av medisiner utenfor hjemmet.	I de tilfeller det er tjenlig kan hjemmetjenesten oppbevare medisiner for brukeren.	Hjemmetjenesten
20	Psykososialt kriseteam	Psykososialt kriseteam skal sikre og organisere støtte til mennesker som har vært involvert i ulykker/kriser og deres pårørende	Kommuneoverlege Hans Tomter
21	Alternativ til vold (ATV)	Viser til bystyresak 10/14 hvor Risør kommune sluttet seg til et samarbeid med ATV. ATV er lokalisert i Arendal. Tilbud til voldsutøvende menn, primært utøvere med barn.	Rådmann
22	Østre Agder Krisesenter	Risør kommune har samarbeidsavtale med Østre Agder Krisesenter. Krisesenteret skal sikre et godt og helhetlig tilbud til kvinner, menn og barn som er utsatt for trusler eller vold i nære relasjoner. Krisesenteret er lokalisert i Arendal.	Rådmann
23	Familiekontoret i Aust-Agder	Familiekontoret er lokalisert i Arendal, og er et tilbud til mennesker i ulike typer samlivs- og relasjonsproblemer.	Bufetat

11.2 TILTAK – KOORDINERING OG ORGANISERING

Tiltaks nr.	Tiltak	Beskrivelse	Ansvar	Status
24	Implementering av planen	SLT-koordinator skal sørge for implementering av planen.	Helse	Oppstart august 2015
25	Kortversjon av handlingsplan	Utarbeide kortversjon av handlingsplanen slik at den gjøres lett tilgjengelig for kommunens ansatte og innbyggere.	SLT-koordinator	Fullført innen utgangen av 2015
26	Utarbeide felles rutine for håndtering/samhandling i alle enheter	Alle tjenester skal ha rutiner for håndtering av bekymring knyttet til vold/overgrep i nære relasjoner.	KE	Fullført innen utgangen av 2015
27	Plan for kompetanseheving med fokus på: <ul style="list-style-type: none"> • fenomenkunnskap • avdekke vold • tverrfaglig samhandling, • taushetsplikt/opplysningsplikt • traumebasert omsorg • kulturforståelse/barneoppdragelse uten vold 	Det skal utarbeides plan for kompetanseheving for alle enheter.	KE	Oktober 2015
28	Psykolog i kommunehelsetjenesten	Mer detaljert beskrivelse kommer når psykolog er ansatt.	Rådmann	
29	Informasjon på kommunens hjemmeside	Gjøre informasjon om hjelpeinstansene kjent via kommunens nettside.	SLT-koordinator	Oktober 2015
30	Utarbeide informasjonsmateriell	Utarbeide informasjonsmateriell om vold i nære relasjoner og hvilke hjelpetiltak som finnes.	SLT-koordinator	2016
31	Tema på personalmøter	Hver tjeneste skal løfte temaet vold i nære relasjoner opp på personalmøte 2 ganger pr. år.	Hver enkelt tjeneste	Oppstart 2016

11.3 TILTAK – BARN OG UNGE

Tiltaks nr.	Tiltak	Beskrivelse	Ansvar	Status
-------------	--------	-------------	--------	--------

nr.				
32	Etablere tverrfaglig ressursgruppe	Gruppe med utvidet kompetanse på feltet. Tverretattlig sammensatt. Representantene kan brukes som drøftingspartnere på den enkelte arbeidsplass. Sees i sammenheng med ressursgruppe for Barn i rusfamilier.	KE	Oppstart 2016
33	Oppstartsamtale i barnehage	Rutinemessig spørsmål om vold i oppstartsamtale med foreldre.	Barnehage	Oppstart høst 2015
34	5. klasseundervisning	Ta med vold i nære relasjoner inn i pubertetsundervisningen.	Helse	Oppstart 2016
35	8. klassesamtale	Ta opp temaet i etablert samtale som helsesøster har med alle 8. klassingene.	Helse	Oppstart høst 2015
36	10. klasse	Inkludere temaet i jordmors seksualundervisning	Helse	Oppstart 2016

11.4 TILTAK - VOKSNE

Tiltaks nr.	Tiltak	Beskrivelse	Ansvar	Status
37	Stille spørsmål om vold ved kontroll hos jordmor	Rutinemessig samtale/spørsmål til gravide	Jordmor	Oppstart august 2015

11.5 TILTAK - ELDRE

Tiltaks nr.	Tiltak	Beskrivelse	Ansvar	Status
38	Informasjon/brosjyre til alle i forbindelse med introduksjon av hjemmetjenesten.	Brosjyre med informasjon om vold mot eldre og hvilke hjelpetilbud som finnes.	Hjemmetjenesten	2016

12) Økonomi

De fleste tiltakene lar seg gjennomføre innenfor eksisterende rammer. Eventuelle utgifter ut over det som er mulig innenfor rammen, vil bli vurdert i forbindelse med handlingsplan, økonomiplan og budsjett. Det er søkt om midler fra KRÅD til kompetanseheving og opptrykking av planen.

13) Litteraturliste

13.1 KILDER

- Isdal, Per 2000 Meningen med volden
- Meld. St. 26 “Fremtidens primærhelsetjeneste – nærhet og helhet”
- Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBIR) 2005 “Vold i parforhold – ulike perspektiver”.
- NOVA 2007 Vold og overgrep blant barn og unge. En selvrapporteringsstudie blant avgangselever i videregående skole.
- Pape, H. 2003 Vold og krenkelser i unge menneskers parforhold. Tidsskrift for den norske legeforening.
- Redd barna, Tåler noen barn mer juling? 2013
- Senter for omsorgsforskning. Vold i nære relasjoner. *Kommunale tiltak for å hjelpe eldre som utsettes for overgrep – med fokus på hjemmetjenestenes pasienter.* Astrid Sandemoe og Marit Skraastad 2013
- SIRUS.no > Faktaark > Alkohol > Rusmiddelbruk og vold

13.2 ANNEN RELEVANT LITTERATUR PÅ OMRÅDET:

- Meld. St. 15 (2012-2013) Forebygging og bekjempelse av vold i nære relasjoner. *Det handler om å leve*
- NKVTS - Forebygging av vold i oppdragelsen. Samarbeid mellom hjelpeapparatet og minoritetsforeldre- en kunnskapsoversikt
- NKVTS - Kjennetegn hos menn som har oppsøkt Alternativ til Vold (ATV) for vold i nære relasjoner
- NKVTS - Voldsforebygging i Norge – Alternativer og tiltak mot vold i nære relasjoner, Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress
- Regjeringens handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2014-2017 *Et liv uten vold.*
- Veileder, Vold i nære relasjoner – Birkenes kommune
- Veileder, Vold i nære relasjoner – hva gjør vi? – Drammen kommune

14) Vedlegg

14.1 VEDLEGG 1: SAMARBEIDSAVTALE MED ØSTRE AGDER KRISESENTER

SAMARBEIDSAVTALE ØSTRE AGDER KRISESENTER

Mars 2015

1. Formål

Østre Agder krisesenter (heretter kalt Kriesesenteret) skal sikre et godt og helhetlig krisesentertilbud til kvinner, menn og barn som er utsatt for vold eller trusler om vold i nære relasjoner.

Østre Agder krisesenter er et vertskommunesamarbeid organisert etter kommunelovens § 28 bokstav b.

2. Deltakerne

Deltakerne i Kriesesenteret er de kommuner som har inngått denne avtale, og de kommuner som senere tiltrer Kriesesenteret, se avtalens pkt. 3.

3. Vertskommunens ansvar

Arendal kommune er arbeidsgiverkommune med budsjett- og arbeidsgiveransvar. Kommunen står for den daglige ledelse av Kriesesenteret og er sekretariat for samarbeidsutvalget.

Vertskommunen kan inngå avtale med nye kommuner om deltakelse i Kriesesenteret.

Før nye avtaler inngås skal samarbeidsutvalget uttale seg.

4. De øvrige kommuners ansvar

De øvre deltagende kommunene kjøper tjenester av Arendal kommune i henhold til vilkårene i denne avtalen.

5. Samarbeidsutvalg

Styret i Østre Agder utgjør samarbeidsutvalget.

Rådmennene og ordførerne i de deltagende kommunene i Østre Agder krisesenter møter i samarbeidsutvalget i september hvert år til et statusmøte. Rådmannen i vertskommunen skal på disse møtene presentere neste års budsjett.

Vertskommunen kan forelegge saker for samarbeidsutvalget som administrasjonen ønsker uttalelse/råd om.

Samarbeidsutvalget kan selv ta opp saker med vertskommunen som utvalget mener har betydning for Kriesesenterets funksjon.

6. Internkontroll

Den enkelte kommune delegerer til Arendal kommune å føre internkontroll ved Østre Agder krisesenter for å sikre at tjenestene som utføres er i samsvar med krav fastsatt i lov.

Arendal kommune er ansvarlig for å utarbeide og vedlikeholde internkontrollrutiner, samt gjennomføre årlig internkontroll på tjenestestedet Østre Agder krisesenter etter gjeldende lover og regler.

Arendal kommune forplikter seg til å sende tertialrapporter, virksomhetsplaner og årsplaner til de deltakende kommuner, samt å informere om vesentlige avvik som avdekkes ved internkontroll.

Arendal kommune har ansvar for å kalle inn fagansvarlige i samarbeidende kommuner til møte:

- a) På det ene møtet gjennomgår planlegging, drift og resultater ved Østre Agder krisesenter, og kan koordineres med rådmannenes budsjettmøte.
- b) På det andre møtet er internkontroll tema

Den enkelte kommune lager egne internkontrollrutiner/internkontrollskjema for:

- Kontaktperson i kommunen, og hvem denne rapporterer til.
- Rutiner for formidling og behandling av mottatte dokumenter og informasjon fra Arendal kommune.
- Rutiner for oppfølging av manglende innkalling til møter.

Arendal kommunes rutiner for internkontroll vedlegges denne avtalen.

7. Finansiering/økonomi

Netto drifts- og kapitalutgifter fordels prosentvis på de deltagende kommunene etter siste endelige innbyggertall.

Arendal kommune fakturerer A-konto de øvrige deltagende kommunene en gang pr. år, med betalingsfrist 1. juli. Endelig oppgjør for regnskapsåret foretas i sammenheng med revisjonsbekreftet regnskap.

Dersom endelig regnskap for krisesenteret viser regnskapsmessig overskudd, skal vertskommunen sette beløpet av på bundet fond.

Dersom endelig regnskap for krisesenteret viser regnskapsmessig underskudd, og fondsmidler fra tidligere år ikke dekker opp dette, skal hver enkelt deltakerkommunens andel av underskuddet legges til ved A- kontobetalingen for kommende regnskapsår.

8. Oppsigelse/oppløsning

Hver av partene kan si opp avtalen med 1 års varsel fra 01/01. Det gis ingen form for økonomisk kompensasjon til en kommune dersom den velger og si opp avtalen og tre ut av samarbeidet.

Den kommunen som eventuelt trer ut av samarbeidet, er ved uttreden forpliktet til å innbetale restverdi av kapitalkostnaden som vedkommende kommune svarer for.

9. Tvister

Enhver tvist om forhold etter avtalen, eller med utspring i denne, avgjøres ved frivillig voldgift i henhold til tvisteloven § 7-1.

14.2 VEDLEGG 2: RUTINE FOR KRISESENTERTILBUD

KVALITETSSYSTEM / INTERNKONTROLL (IK)

Tema: Risør kommune/ Østre Agder Krisesenter	Versjon: 1	Godkjent dato: 20. februar 2015	Revisjon dato:
Utarbeidet av: Aase S. Hobbesland, Kommunalsjef	Dato: 20.februar 2015	Sign.: AaSH (sign.)	Sign.:

RUTINE FOR KRISESENTERTILBUD RISØR KOMMUNE/ØSTRE AGDER KRISESENTER

1. Virkeområde

Krisesentertilbud Risør kommune/ Østre Agder Krisesenter
Vertskommune Arendal kommune

2. Målsetting

Krisesentertilbudet skal sikre ei godt og helhetlig krisesentertilbud til kvinner, menn og barn som er utsette for vald eller trusler om vald i nære relasjoner.

3. Lovhjemmel

Lov om kommunale krisesentertilbud (krisesenterlova)

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2009-06-19-44?q=krisesenter>

“§ 8.Internkontroll

Kommunen skal føre internkontroll for å sikre at dei verksemdene og tenestene som utgjør krisesentertilbudet, utfører oppgåvene sine i samsvar med krav fastsette i lov eller forskrift. Kommunen må kunne gjere greie for korleis ein oppfyller denne plikta.”

Forskrift: Forskrift om opplysningsplikt mv. for krisesentre til barneverntjenesten.

<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2006-05-15-524?q=forskrift+krisesenter>

4. Arbeidsoperasjon

Kommunen skal føre internkontroll for å sikre at virksomheten (Østre Agder Krisesenter) og tjenestene som utgjør krisesentertilbudet, utfører oppgåvene sine i samsvar med krav fastsette i lov eller forskrift.

5. Utførelse

Jf. samarbeidsavtaler, se vedlegg nr. 1 og 2

Ansvar: Aase S. Hobbesland, kommunalsjef (ASH)

Når	Utførelse	Ansvar	Utført/ Ikke utført
En gang i halvåret	Delta på samarbeidsmøte med Arendal kommune. Tema er drift og resultater ved Østre Agder Krisesenter	Kommunalsjef	
En gang i halvåret	Delta på samarbeidsmøte med Arendal kommune. Tema er internkontroll ved Østre Agder krisesenter og internkontroll i samarbeidskommunene Ett av møtene kan koordineres med Arendal rådmannens budsjettmøte	Kommunalsjef	
September	Rapportere til Rådmannen jf. samarbeidsavtale; kjent bruk, behov og Risør kommunes oppfølging av krisesentertilbudet	Kommunalsjef	
Rapportere til Rådmann, 1 gang i halvåret	Oppdatering etter halvårige møter og ellers ved behov. Tabellen fylles ut og tas med i møte med rådmannen.	Kommunalsjef	

6. Ansvarsforhold

Ansvarsforhold

Arendal kommune er ansvarlig for å utarbeide og vedlikeholde internkontroll på tjenestestedet. Tertialrapport, virksomhetsplan og årsplan sendes som kopi til de deltakende kommunene.

Risør kommune ved kommunalsjef Aase S. Hobbesland er ansvarlig for internkontroll som sikrer at tjenestene som utføres er i samsvar med krav fastsatt i lov.

7. Andre henvisninger

Vedlegg:

1) Revidert samarbeidsavtale, godkjent i Østre Agders styre den 13. mars 2015, sak 31/15 .

Vedtatt i Risør By styre den 28. mai. 2015 sak 75/2015